

Makalenin Geliş Tarihi: 15.09.2019
Kabul Tarihi: 20.10.2019
Makalenin Türü: Araştırma-İnceleme

**I. DÜNYA SAVAŞI'NDA ANADOLU'YA YERLEŞTİRİLEN MÜSLÜMAN
ESİRLER HAKKINDA TEŞKİLÂT-I MAHSÛSA RİYASETİNE SUNULAN BİR
RAPOR**

***

**A REPORT THAT WAS PRESENTED TO THE PRESIDENTIAL OFFICE OF
THE OTTOMAN SPECIAL ORGANIZATION (TEŞKİLÂT-I MAHSÛSA)
ABOUT THE MUSLİM PRISONERS PLACED TO THE ANATOLIA IN THE
FIRST WORLD WAR**

Asaf ÖZKAN*

ÖZ

Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'nda müttefiki olan Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın ele geçirdiği esirlerden Müslüman olanlarını Osmanlı Devleti'ne getirerek bir kısmını cihada dâhil etmiş bir kısmını da Anadolu'da belirli merkezlere yerleştirmişti. Savaş şartları, Rum ve Ermenilere karşı uygulanan tehcir politikaları nedeniyle yaşanan üretim problemleri iskân edilen Müslüman esirlerle giderilmeye çalışılıyordu. Bu amaçla Anadolu'da yerleştirilen esirlerin durumunu yerinde incelemek üzere zaman zaman Teşkilat-ı Mahsusa tarafından gönderilen görevliler iskân bölgelerini dolaşarak esirlerin durumunu yakından takip ediyorlardı. Teşkilat-ı Mahsusa tarafından 1916 yılı başlarında Anadolu'ya gönderilen Hüsamettin (Ertürk) Bey'in Anadolu'daki Müslüman esirlerin iskân edildiği bölgelerde yaptığı incelemeler sonucunda hazırlamış olduğu rapor, gerek esirlerin iskân şartları, gerekse devletin bu politikadan beklentileri noktasında oldukça önemli bilgiler içermektedir. Ekonomik olanaksızlıklar, kültürel farklılıklar gibi nedenlerle bu iskân politikası devletin beklentilerini karşılamaktan uzak kalmış olsa da savaşın sonuna kadar devam etmiştir.

---

* Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Öğretim Üyesi: asaf.ozkan@atauni.edu.tr; ORCID: 0000-0001-5516-0827: **Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article:** Asaf Özkan, "I. Dünya Savaşı'nda Anadolu'ya Yerleştirilen Müslüman Esirler Hakkında Teşkilât-I Mahsûsa Riyasetine Sunulan Bir Rapor", Atatürk Üniversitesi, **Atatürk Dergisi**, VIII, S.2, 2019, s.195-208.(<https://dergipark.org.tr/tr/pub/atauniad>)

Anahtar Kelimeler: I. Dünya Savaşı, Müslüman Esirler, Teşkilat-1 Mahsûsa, Hüsametdin Ertürk, Almanya, Avusturya-Macaristan.

ABSTRACT

In the First World War, the Ottoman Empire brought the prisoners who were Muslim ones captured by allied Germany and Austria-Hungary into the Ottoman Empire and placed some of them in certain centers in Anatolia and drove some of them to Jihad. Production problems experienced due to war conditions and deportation policies against Greek and Armenian people were trying to be solved by the resettled Muslim prisoners. For this purpose, officials who were sent by the ottoman Special Organization (Teşkilat-1 Mahsûsa) from time to time to examine the situation of the prisoners who were placed in Anatolia, were travelling the settlement areas and closely monitoring the situation of the prisoners. The report prepared by Hüsametdin (Ertürk) Bey, who was sent to Anatolia at the beginning of 1916 by the ottoman Special Organization (Teşkilat-1 Mahsûsa), as the result of his investigations in the regions where Muslim prisoners were inhabited in Anatolia, contains important information on both the prisoners settlement conditions and the expectations of the state from this policy. Depending on the reasons such as economic impossibilities and cultural differences, although this resettlement policy remained far from meeting the expectations of the state, but continued until the end of the war.

Keywords: The First World War, Muslim prisoners, The Ottoman Special Organization, Hüsametdin Ertürk, Germany, Austria-Hungary

GİRİŞ

Savaş teorilerinde savaş kavramı bir tarafın zor kullanarak iradesini rakibine kabul ettirme mücadelesi, siyasetin başka araçlarla devamı olarak tanımlanmaktadır. Savaşın bu biçimi “*gerçek savaş*” olarak adlandırılmaktadır ki, belirlenmiş amaçları ve hedefleri olduğu var sayılan ve bunlara ulaşmak için strateji ve taktiklerle donatılmış eylemler bütünü olarak da ifade edilebilir. Fakat devletlerin şiddetin üzerindeki kontrolünü kaybetme oranı yükseldikçe, araçların amaca tabi kılındığı “*gerçek savaş*”, tarafların birbirlerini ortadan kaldırmaktan başka alternatif üretemedikleri dolayısıyla siyasetin kaybolduğu “*mutlak savaş*”a dönüşür. Yani bir takım siyasal amaçları gerçekleştirmek için yine siyasal bir eylem olarak başvurulmuş “*gerçek savaş*”, rakiplerin

birbirlerini şiddet yoluyla yok etme eylemine dönüştüğünde, araçlar amaçsallaştığında artık “*mutlak savaş*”a dönüşmüş olur. Cereyan ettiği tarih itibarıyla insanlık tarihinin görmüş olduğu en büyük savaşlardan birisi olan I. Dünya Savaşı, bu açıdan bakıldığında savaşan tarafların şiddeti araç olarak değil bir noktadan sonra amaç haline dönüştürdükleri bir “*mutlak savaş*” olarak kabul edilebilir. Savaşın amaç haline dönüşmesiyle de yine taraflar artık her türlü olanağı ve karşı tarafın zaaflarını kullanarak rakibini alt etmeye çalışacaktır¹. Bu nedenle I. Dünya Savaşı boyunca rakipler arasında cephedeki mücadelenin yanında casusluk ve propaganda faaliyetleri ile de sert bir mücadele yaşanmıştır. Osmanlı Devleti de savaşa dâhil olduktan sonra mücadele ettiği İngiltere, Fransa, Rusya gibi devletlerin hâkimiyeti altında bulunan Müslüman halkları propaganda yoluyla tabi oldukları ülkelere karşı isyan ettirmeye çalıştığı gibi bu halklardan savaştığı sırada esir düşenleri yine propaganda yoluyla kendi tarafına çekmeye gayret etmiştir.

Osmanlı Devleti, Almanya ve Avusturya-Macaristan ile ittifak halinde girdiği I. Dünya Savaşı’nda Almanya’nın da etkisi ile hilafet makamını kullanarak İtilaf Devletlerinin hâkim olduğu coğrafyalardaki Müslümanlara yönelik yoğun propaganda faaliyetlerinde bulunmuştur. Özellikle Teşkilat-ı Mahsûsa tarafından yürütülen propaganda faaliyetlerinin önemli bir boyutunu da gerek Osmanlı Devleti’nin ele geçirdiği, gerekse müttefikleri tarafından ele geçirilen esirler içerisindeki Müslüman esirlere yönelik propaganda faaliyetleri oluşturmaktadır². Zira İngiltere, Fransa ve Rusya ordularında çok sayıda Müslüman asker Osmanlı Devleti ve müttefiklerine karşı mücadele etmekteydi. Osmanlı Devleti, cephelerde ele geçirdiği düşman askerleri içerisindeki Müslümanlara farklı davrandığı gibi Almanya ve Avusturya-Macaristan da Müslüman esirleri halifenin ilan ettiği cihada katılmak ve iskân edilmek üzere Osmanlı Devleti’ne gönderiyordu³.

Osmanlı Devleti’nin Müslüman esirlerden iki farklı beklentisi vardı. Birincisi, gönüllülük esasına dayalı olarak isteyen Müslüman esirlere Osmanlı tabiiyeti verilerek

¹ Burak Samih Gülboy, **Mutlak Savaş Birinci Dünya Savaşı’nın Kökenleri Üzerine Clausewitzyen Bir Çözümleme**, İstanbul, 2019, s. 19-24.

² Bu konuda geniş bilgi için bkz: Vahdet Keleşylmaz, “*Teşkilat-ı Mahsusa ve Cermen Esir Kamplarındaki Tatarlar*”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, VI, S. 21, (1998), s. 65-80; Vahdet Keleşylmaz, “*I. Dünya Savaşı’nda Esir Askerler Üzerinde Panislamizm Propagandası Teşebbüsü*”, **Kebikeç**, S. 10, (2000), s. 31-37.

³ Müslüman esirlerin Osmanlı Devleti’ne gönderilmesi süreci, cihat gönüllüsü olarak Osmanlı Ordusu’na katılmaları ve iskân edilmeleri hakkında kapsamlı bir çalışma için bkz: Kadir Kon, **Birinci Dünya Savaşı’nda Almanya’nın İslam Stratejisi**, İstanbul, 2013; Yaşar Demir, “*Birinci Dünya Savaşı’nın Müslüman Esirleri: Alman Kamplarında Tutulan Müslüman Esirler ve Osmanlı Devleti’nin Tutumu*”, **Bilig**, S. 76, (Kış-2016), s. 139-158.

cihad-ı ekbere dahil edilmeleri ve Osmanlı ordusu ile birlikte savaşmaları idi. İkincisi ise gerek seferberlik nedeniyle, gerekse savaş şartlarından dolayı tehcire tabi tutulan Ermeni ve Rumların ülkeyi terk etmesi üzerine azalan iş gücüne katkı sağlamaları idi. Savaş yıllarında durma noktasına gelen üretim faaliyetlerini sürdürebilmek için Müslüman esirlere Osmanlı tabiiyeti verildiği gibi aynı zamanda toprak ve diğer üretim araçları dağıtılarak ekonomik fayda elde edilmeye çalışılmıştır⁴.

Müslüman esirlerin Osmanlı Devleti'ne sevk edilmeye üzerine konu ile ilgili hazırlıklara girişildiği görülmektedir. Harbiye Nezareti'nden Sadarete yazılan 28 Ocak 1916 tarihli yazıdan Almanya ve Avusturya-Macaristan'dan İstanbul'a gelen Müslüman esirlerin sevk ve iskân muameleleri için Dersaadet Merkez Kumandanı Kaymakam Cevat Bey'in riyasetinde oluşturulan Üserâ-yı İslamiye Komisyonu'nun görevlendirildiği anlaşılmaktadır. Pazartesi ve Perşembe günleri Muhacirîn İdaresi'nde toplanacak olan komisyonun görevi, Müslüman esirler İstanbul'a geldiklerinde istirahatlerinin temini, yeteneklerine göre isteyenlerin fabrikalar, askerî müessese ve kıtalara, ahaliden olanlarla rençberlerin uygun görülecek bölgelere iskânını sağlamaktı⁵. Sadaret, Müslüman esirlerin yabancı ülkeler tebaasından olması nedeniyle askerî kurumlarda görevlendirilmelerinin veya Osmanlı vilayetlerinde iskân edilmelerinin çeşitli mahzurlar doğurabileceği uyarısında bulunmuştu. Ayrıca Sadaretin, Üsera-yı İslamiye Komisyonu'nun kimlerden oluştuğunun ve görev tanımının ne olduğunun tam olarak anlaşılmadığı, bu nedenle daha etraflıca inceleme yapıldıktan sonra adım atılmasının uygun olacağı yönündeki uyarısı üzerine⁶ Harbiye Nezareti 29 Şubat 1916'da konu hakkındaki uygulamaları aydınlatan bir yazı gönderdi. Buna göre; Dersaadet Merkez Kumandanı Kaymakam Cevat Bey'in riyasetinde, Şurâ-yı Devlet Azası Ali Başhampa Bey, Polis Müdüriyeti Kısm-i Adlî Müdürü Tevfik Hadi Bey, Müdafaa-i Milliye Merkez-i Umûmi Azasından Rıza Bey, Ticaret ve Ziraat Nezareti Hukuk Müşaviri Tahsin Bey, Muamelat-ı Zatiye İstihbarat Kalemî Müdürü Yüzbaşı Rıza Bey, Şehremaneti Makriköy Belediye Reisi Memduh Bey ve Levazımat-ı Umumiye-i askeriye İkinci Sınıf Kısm-ı Evvel Mümeyyizi Vehib Beylerden⁷ oluşan Üsera-yı Askeriye Komisyonu 25 Kasım 1915'ten beri Dâhiliye Nezareti Muhacirin Müdüriyeti dairesinde Pazartesi ve Perşembe günleri toplanıyordu. Esasen icra yetkisi

⁴ Fuat Dündar, **İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)**, 7. Baskı, İstanbul, 2018, s. 165.

⁵ **Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Bâb-ı Âlî Evrak Odası (BEO)**, Kutu No: 4396, Gömlek No: 329645, Belge No: 4-1.

⁶ **BOA, BEO**, K. No: 4396, G. No: 329645, B. No: 1-1.

⁷ **BOA, BEO**, K. No: 4396, G. No: 329645, B. No: 3-1.

olmamasına rağmen komisyonun görevi; Müslüman esirlerin Dersaadete getirilmesi için Rusçuk ve Belgrad'a kurye ve memurlar göndermek ve Fatih'te 300 kişinin iskânına müsait bir mahal hazırlayarak kafiye kafiye gelen esirleri sevklerine kadar masrafi Muhacirîn Müdüriyeti'nden karşılanmak üzere iaşelerini temin etmek ve vilayetlerin ihtiyacına göre sevk edilecekleri yerleri belirleyip kendilerine arazi, ziraat aleti ve sermaye verilmesi hususunda icap eden makamlarla iletişim kurmaktı⁸. Bu maksatla kurulan Üsera-yı İslamiye Komisyonu ve Muhacir Komisyonları, kontrollü bir şekilde Almanya ve Avusturya'dan gelen Müslüman esirleri Anadolu'da belirlenmiş bölgelere dağıtarak onları zaman kaybetmeden üretici konuma getirmek için gerekli önlemleri alıyordu. Fakat bu süreçte gerek ekonomik olanaksızlıklar, gerek merkez ve taşra arasındaki iletişim problemleri ve taşradaki yöneticilerin merkezin amaçlarını yeterince kavrayamamış olması nedeniyle iskân politikalarında çeşitli problemler yaşanabiliyordu.

Bu makalede Almanya ve Avusturya'dan Osmanlı Devleti'ne gelen ve Anadolu'da iskân edilen Müslüman esirlerin durumunu incelemek üzere Anadolu'ya bir teftiş gezisi için gönderilen Teşkilat-ı Mahsûsa görevlilerinden “*Üsera-yı İslamiyenin Teftişine Memur*” Binbaşı Hüsamettin (Ertürk) Bey'in⁹ incelemeleri sonucunda hazırlanmış olduğu rapor değerlendirilmeye çalışılacaktır.

A- HÜSAMETTİN BEY'İN RAPORU

Hüsamettin Bey, Teşkilat-ı Mahsûsa tarafından, Avusturya ve Almanya'dan İstanbul'a getirildikten sonra iskân edilmek üzere Anadolu'ya gönderilen Müslüman esirlerin durumlarını, haklarında o güne kadar yapılan muamele ve yardımları yakından incelemek için gönderilmişti. Hüsamettin Bey raporunda esirlerin iskân edildikleri vilayet ve kaza merkezlerindeki durumu ayrı ayrı başlıklar altında değerlendirmektedir. Buna göre;

1- Kayseri Livası: Kayseri Livası'ndaki Müslüman esirler ilk geldiklerinde uygun bir şekilde misafirhanelerde ikamet ettirilmiş olmalarına rağmen, kendilerine başta altmışşar, bir zaman sonra yüzer, sonunda da dörder kuruş iaşe ücreti verilmiş, bundan dolayı da esirler şikâyetçi olmuşlardı. Hüsamettin Bey bu duruma müdahale ederek görevlileri uyarılmış ve esirler için ödenen iaşe ücretinin yeterli miktara

---

⁸ BOA, BEO, K. No: 4396, G. No: 329645, B. No: 2-1.

⁹ Raporun sonunda bulunan imzaya binaen raporu yazan kişinin Hüsamettin (Ertürk) Bey olduğu anlaşılmaktadır.

çıkartılmasını sağlamıştı. Esasen liva dâhilinde bulunan çok sayıdaki emval-i metrukenin Liva Mutasarrıflığı ile Tasfiye Komisyonu riyasetinin ortak çalışması sonucunda Müslüman esirlere dağıtılarak iskân edilmeye başlandıkları anlaşılmaktadır¹⁰.

2- Niğde Livası: Hüsamettin Bey'in bu liva dâhilinde bulunan Müslüman esirlerin durumu ile alakalı olarak raporuna kaydettiği bilgiler Osmanlı Devleti'nin Müslüman esirler hakkındaki politikasına hiç de uygun görünmemektedir. Bu livaya gelen esirler için ilk gelişlerinde uygun bir misafirhane hazırlanamadığı gibi iaşe konusunda da ciddi sıkıntılar yaşanmaktaydı. Esirlerden Kırımlı Süleyman bin Habibullah tifüs hastalığına yakalanmış, gerekli makamlar haberdar edildiği halde ilgilenilmediği için camı çerçevesi kırık bir odada uzun müddet hasta yatmış ardından arkadaşlarının şahsî teşebbüsleri ile Gureba Hastanesi Tabibi Hayri Bey'e muayene ettirerek ilaç almışlar fakat Hayri Bey hastayı hastaneye naklettirmediği gibi yanına giriş çıkışları da yasaklamıştı. Günlerce yalnız başına yatan hasta, Hüsamettin Bey'in girişimleri ile hastaneye nakledilerek gerekli tedavi uygulanmıştı. Niğde Livası'ndaki esirler de Kayseri'dekiler gibi iaşe konusunda şikâyetçi idiler. İaşe ücretleri gerekli miktara çıkarılmış olmasına rağmen, Hüsamettin Bey'e göre Niğde merkez ve köylerinde çok fazla emval-i metrukenen bağ, bahçe, tarla olmaması nedeniyle Niğde, Müslüman esirler için uzun süreli iskâna uygun değildi. Bir miktar dükkân ve ev varsa da gerektiği gibi korunmadığından kullanılır durumda değildi. Bu nedenle bu livadaki esirlerin emval-i metrukenin bol olduğu Kayseri'ye nakledilerek orada iskân edilmeleri uygun görülmektedir¹¹.

3- Adana Vilayeti: Adana'ya gönderilen Müslüman esirlere başta her birine birer ekmek ve birer kuruş yevmiye verilmiş, sanatkâr olanlar Adana merkezdeki okullara hademe ve işçi olarak yerleştirilmiş, kalanları ise Kozan Livasının merkezi olan Sis Kasabasına ve Haçin, Feke Kazaları ile Rum Nahiyesine ve Dört Yol mevkiine gönderilmişlerdi. Hüsamettin Bey Adana'ya ulaştığında öncelikli olarak yetkililerle görüşerek gerek Adana merkezindeki gerekse diğer bölgelerdeki esirlerin iaşelerinin düzenlenmesini sağlamıştır. Hüsamettin Bey'e göre; Sis, Haçin, Haçin'e mensup Mağara Nahiyesi ve Feke'ye mensup Rum Nahiyesinde emval-i metrukenen bol miktarda bağ, bahçe, tarla ve ev bulunması nedeniyle takip edilmek şartıyla bu bölgede esirlerin iskânı nispeten daha sorunsuz yürütülebilirdi. Fakat bölgenin arazi şartları ve

---

¹⁰ Askerî Tarih ve Stratejik Etüd Daire Başkanlığı Arşivi (ATASE), Birinci Dünya Harbi Kataloğu (BDH), Kutu (K): 1846, Dosya (D): 174, Fihrist (F): 1-58.

¹¹ ATASE, BDH, K: 1846, D: 174, F: 1-58.

merkez ile düzenli yol bulunmaması nedeniyle ulaşımın ancak ilkel vasıtalarla yürütülebilmesinin, Müslüman esirleri iskân edilseler bile memnun etmeyeceği kendi ifadelerinden anlaşılıyordu¹².

4- Konya Vilayeti: Hüsametdin Bey'in raporuna kaydettiği bilgilere göre; Müslüman esirlerin en fazla sıkıntı çektiği vilayetlerden biri Konya idi. Konya'ya gönderilen esirler merkezden verilen emir ve talimatlar hilafına uzun müddet iaşe konusunda sıkıntı yaşamışlardı. Merkeze bağlı Isparta Sancağı ile diğer kaza ve köylere hizmetçi ve amele olarak sevk edilen esirler de gerek iaşe, gerekse kıyafet, ayakkabı konularında gerekli yardımı görememişlerdi. Hüsametdin Bey tek tek dolaştığı merkezlerde esirlerden sorumlu olan hükümet görevlilerini devletin Müslüman esirlere yaklaşımı konusunda bilgilendirerek durumlarını düzeltirmeye çalışmıştır. Bununla birlikte Konya'ya bağlı Karaman kazasında Müslüman esirler kazaya geldikleri tarihten itibaren Kaymakamlığın özverili çabaları sonucunda gerek iaşe gerekse iskân açısından iyi bir muameleye muhatap olmuşlardı.

Sultaniye kazasında yerli ahali yaylalara gönderilmiş onlardan boşalan 2 bine yakın hane Ermeni asker ailelerine ve bir hane de İngiliz ve Rus tebaalı esirlere tahsis edilmişti. Ancak bu kazaya gönderilen Müslüman esirlerin de diğer esirlerle aynı şartlarda ikamet ettirildikleri Hüsametdin Bey'in dikkatini çekmiş ve onun kaymakamlık nezdindeki girişimleri sonucunda Müslüman esirler diğerlerinden ayrılarak ayrı bir şekilde ikamet ettirilip iaşeleri sağlanmıştı. Buna rağmen, Sultaniye Kazası, yeterli miktarda emval-i metrukeden bağ, bahçe ve hane bulunmaması nedeniyle Müslüman esirler için tercih edilebilir bir iskân bölgesi olarak görülememişti.

Hüsametdin Bey Isparta'ya ulaştığında Müslüman esirleri bir gece aç bırakılmış, ertesi gün sadece ekmek ve peynir verilmiş bir kahvede sefil, perişan halde bulmuştu. Esirlerin şikâyetleri üzerine Hüsametdin Bey diğer merkezlerde olduğu gibi yerel idarecilerle görüşerek Müslüman esirlerin durumlarının düzeltilmesine çalışmıştı.

Müslüman esirlerin sevk edildikleri yerlerden biri olan Çelebi Çiftliğine gelince; burada bulunan esirler iaşe konusunda yaşadıkları sıkıntılara rağmen, çiftliğe geldikleri Ocak-Şubat 1916'dan Hüsametdin Bey'in teftiş için gittiği Nisan-Mayıs 1916 tarihine kadar yaklaşık 17900 dönüm buğday, arpa ve yulaf ekmişlerdi. Bu konuda gayretli, çalışkan ve mesleğine aşına çiftlik müdürünün de gayretlerini teslim eden Hüsametdin Bey; Müslüman esirlerin bu faaliyetlerini takdirle zikretmektedir¹³.

¹² ATASE, BDH, K: 1846, D: 174, F: 1-58, 1-59.

¹³ ATASE, BDH, K: 1846, D: 174, F: 1-59.

5- Nefs-i Karahisar-ı Sahib: Nefs-i Karahisar-ı Sahib ve civarına gönderilen Müslüman esirlerin iâşe ve iskânlarına azami derecede dikkat edildiği gibi büyük bir kısmına sermaye, ziraî alet ve edevat verilerek üretime katkı sağlamaları sağlanmıştı. Fakat burada da farklı bir problem yaşanmıştı. Karahisar Kasabesindeki Harp Esirleri garnizonunda bulunan ve Rus casusu olmakla itham edilen Bulgar Zabiti Yorgi Petrov'un; Müslüman esirlerden Selahaddin bin Timur Polat'ı elde ederek; *"Benim ailem bu defa İstanbul'a gittiği vakit Rus adamları ile görüşmüş idi. Siz mümkün mertebe gayret edib üsera-yı İslamiye tabiiyet-i Osmaniye kabul etmesinler, onlar sulha kadar memalik-i Osmaniye bulunsunlar, eğer hükmet-i Osmaniye tarafından verilen para idarelerine yetişmezse benim ailem size ne kadar para isterseniz getirip verecektir. Sulhtan sonra size Rusya büyük bir meblağ vereceği gibi büyük rütbe de kazanacaksınız"* şeklinde propaganda yaptığı ortaya çıkmıştı. Yukarıda adı geçen Selahattin, Bulgar Zabitinin kendisine aktardığı bilgileri Kırım esirlerden Hasan Efendi bin Hacı Veli Bey ve diğer bazı arkadaşları ile paylaşmış, Hasan Bey ve birçok esir bu teklifi reddetmişse de Selahattin ikna etmeyi başardığı bazı Müslüman esirlerle birlikte harekete geçerek Mecidiye köyünde iskân edilmiş esirler arasında propagandaya başlamışlardı. Selahattin ile birlikte Yakup bin Mehmet Sadık, Abdullah bin Yunus, Ali bin Ömer, Abdullah bin Halilullah, Abdülhalim bin Abdurrahman isimli Müslüman esirlerden oluşan Rus taraftarları diğer Müslüman esirlere; *"Biz Rusya devleti için canımızı feda edeceğiz, biz sulhtan sonra Rusya'ya gideceğiz, bize tabiiyet-i Osmaniye hükümet teklif etti kabul etmedik, siz de kabul için kağıda imza atmayın"* şeklinde propaganda yaparak Müslüman esirlerden bir kısmının Osmanlı tabiiyetine geçmesi için gereken tescil muamelelerinin sonuçsuz kalmasına neden olmuşlardı.

Rusya'nın Osmanlı Devleti'nin Müslüman esirlere yönelik iskân politikasını engellemek üzere giriştiği faaliyetlerin bir parçası olan bu tür propagandacılara sadece Karahisar'da değil, Konya ve Adana'da da rastlanmıştı. Hüsamettin Bey teftiş gezisi için geldiği Karahisar'da haberdar olduğu bu faaliyetler konusunda gerek yerel idarecilerle, gerekse Müslüman esirlerle görüşerek gerekli tedbirleri aldirmıştı. Bu tedbirin bir parçası olarak Karahisar bölgesindeki propagandacılar İstanbul'a gönderilmişlerdir¹⁴.

6- Eskişehir Sancağı: Eskişehir Sancağı, Mahmudiye Nahiyesi ve Sivrihisar kazasındaki Müslüman esirlerden sanat erbabı ve esnaf olanlara yeterli sermaye

¹⁴ ATASE, BDH, K: 1846, D: 174, F: 1-59; 1-60.

verildiği için iaşe ve iskânları gayet iyi olmasına rağmen, çiftçi olanlarına yeteri kadar hayvan, alet ve edevat dağıtılamadığından dolayı bunların iskânlarında bir takım sıkıntılarla karşılaşmıştı. Eskişehir’de Müslüman esirlere tahsis edilen emval-i metruke durumundaki evlerin çoğunun oturulamayacak kadar yıkık dökük olması nedeniyle esirlerin buralarda oturmak istemedikleri ve kendi kiraladıkları evleri tercih ettikleri anlaşılmış olduğundan Hüsamettin Bey, daha iyi korunmuş olan emval-i metrukeden diğer hanelerle değiştirilmesini yerel idarecilere önermişti.

Hüsamettin Bey’in Eskişehir ve civarındaki teftişleri sırasında Müslüman esirlerle alakalı oldukça ilginç bilgiler ortaya çıkmıştı. Bu esirlerden Astrahanlı Seferullah bin Ümran ile Kazan’lı Nuri bin Nimetullah ikişer defa aldıkları dörder bin kuruşluk ödemeyi sefahatla harcamışlar hatta ikisi birlikte aynı hanede yaşamaya başlamışlar, Seferullah eşinden ayrıldığı halde Nuri ailesiyle birlikte aynı evde yaşamakta idiler. Ayrıca Sultan Giray isimli Müslüman esir zamanını alkol alarak geçirdiği gibi Ufa’lı Azizullah bin Şahsetullah Muhacir İdaresinin kendisine vermiş olduğu eşyayı satmıştı. Bunlara benzer bir biçimde birçok Müslüman esir kendilerine verilen sermaye ve yardımları harcayarak dolaşıyorlardı. Hüsamettin Bey, Müslüman esirlerden bir kısmının uygun olmayan yaşam biçimiyle alakalı bu bilgileri yine Müslüman esirlerden Aynullah bin Şah Ahmet Cafer ile Kıımlı Abdülcabbar bin İbrahim’in ihbarlarından öğrenmişti. Bunun üzerine Hüsamettin Bey; Muhacirîn Müdüriyeti ile görüşüp bu tür olayların karşısında sessiz kalınmayarak gerekli önlemlerin alınmasını istemişti. Hatta Muhacirîn Müdüriyet-i Umûmiyesine yazarak ibret olması için derhal genel ahlaka aykırı yaşam süren Müslüman esirlerin İstanbul’a iadelerini teklif etmiştir¹⁵.

7- Ankara Vilayeti: Ankara Vilayeti dâhilinde iskân edilmek üzere gönderilen Müslüman esirlerin küçük bir kısmı vilayet merkezinde iskân edilmiş, büyük çoğunluğu iaşeleri temin edilmek üzere köylere, Haymana Kazası ile Akdağmadeni ve Bâlâ kazalarına sevk edilmiş veya edilmek üzere idiler. Esasen Müslüman esirlerin iskânı hakkında hükümet tarafından verilen emirler ve hazırlanan talimata göre bunların amele ve rençber olarak dağıtılmaları yasaktı. Hüsamettin Bey, Muhacirin Müdüriyet-i Umûmiyesi tarafından Ankara’ya gönderilen Müslüman esirler hakkındaki talimatnamenin akıbeti hakkında yaptığı tetkikat sonucunda talimatın vilayet makamına sunulduğunu ancak uzun zamandan beri vilayette bir köşeye atıldığı için

---

¹⁵ ATASE, BDH, K: 1846, D: 174, F: 1-60; 1-61.

uygulanmadığını tespit etmişti. Bunun üzerine Hüsametdin Bey ilgilileri uyararak talimatın eksiksiz uygulanmasını sağlamıştı. Bu arada henüz Müslüman esirler hakkındaki muamele tam anlamıyla belirlenmeden ve Üsera-yı İslamiye Encümeni kurulmadan evvel Dâhiliye Nazırının emri ile Almanya'dan getirtilerek Ankara'ya gönderilen 7 Müslüman esire başta külliyetli miktarda sermaye verilip dükkan açtırıldığı, ardından bir yanlışlık neticesinde bunların İstanbul'a sevk edildikleri anlaşıldığından yapılan hatanın düzeltilmesi için gereken girişimlerde bulunulmuştu. Aslında Ankara vilayetinde bol miktarda emval-i metrukeden bağ, bahçe, tarla ve hane bulunduğundan dolayı çok sayıda Müslüman esirin iskânının mümkün olduğu da belirlenmişti¹⁶.

8- Bilecik, Söğüt ve Beyşehir: Yapılan teftişte bu bölgeye iskân edilmek üzere gönderilen Müslüman esirlerin iaşelerine dikkat edilmiş ve misafirhanelerde ikamet ettirildikleri görülmüştür. İlgili talimat gereğince iskân muamelesi henüz tamamlanmamış olmasına rağmen idarecilerle yapılan görüşmeler sonucunda en kısa sürede iskân muamelesinin tamamlanacağına dair kanaat oluşmuştur¹⁷.

9- İzmit Sancağı: İskân edilmek üzere İzmit sancağına gönderilen Müslüman esirlerden on ikisine İzmit'te gerekli sermaye yardımı yapılarak dükkân açmaları sağlanmış, büyük bir çoğunluğu da Adapazarı'na sevk edilmişti. Adapazarı'nda emval-i metrukenin çokluğu nedeniyle buraya gönderilen esirler kolaylıkla iaşe ve iskân edilmişlerdi. Ayrıca Hüsametdin Bey'e göre; bu bölgede daha çok sayıda Müslüman esirin iskân edilmesi mümkündü¹⁸.

10- Bursa Vilayeti: Teftiş seyahatinde Hüsametdin Bey'in son durağının Bursa vilayeti olduğu, Müslüman esirlerin de en fazla problem yaşadıkları yerin yine burası olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü iskân edilmek üzere Bursa Vilayeti'ne gönderilen Müslüman esirler Mudanya iskelesine çıkmışlar fakat Mudanya Kaymakamlığının bunlara yapılacak muameleden haberdar olmaması nedeniyle başta elişer, daha sonra yüzer dirhem ekmek verilerek Emir Ali Adasına ve civar köylere rençber olarak sevk edilmişlerdi. Gittikleri yerlerde büyük sıkıntılarla karşı karşıya kalan Müslüman esirler iaşelerini temin edebilmek maksadıyla vilayet içerisinde başıboş bir şekilde dolaşmak zorunda kalmışlar hatta bazı esirler üzerlerindeki kıyafetlere varıncaya kadar satmışlardı. Hüsametdin Bey'in Bursa Muhacirîn Müdüriyeti dosyaları üzerinde yaptığı

¹⁶ ATASE, BDH, K: 1846, D: 174, F: 1-61.

¹⁷ ATASE, BDH, K: 1846, D: 174, F: 1-61.

¹⁸ ATASE, BDH, K: 1846, D: 174, F: 1-61.

incelemeden bu esirlerin çeşitli tarihlerde ilgili makamlara yaptıkları müracaatların dikkate alınmadığı ortaya çıkmıştı. Durumu yakından gören Hüsamettin Bey'e göre; değil iskânları iaşeleri bile tam anlamıyla temin edilemeyen bu Müslüman esirlerin hükümetin politikası gereğince Osmanlı tabiiyetine geçme konusunda gönülsüz olacakları aşikârdı. Bu nedenle Hüsamettin Bey raporunda; gerek merkezi hükümetin gerekse yerel idarenin bir an önce bu bölgede bulunan Müslüman esirlerin, içinde buldukları durumun tamamen bir yanlış anlamadan kaynaklandığı ve gerekli düzenlemelerin yapılacağı konusunda ikna edilmeleri gerektiğini belirtiyordu¹⁹.

---

¹⁹ ATASE, BDH, K: 1846, D: 174, F: 1-61; 1-62.

SONUÇ

Hüsamettin Bey'in teftiş gezisi Bursa'da sona ermişti. Raporunun devamında genel olarak teftiştten elde edilen sonucu ve kendi kanaatlerini ifade etmektedir. Hüsamettin Bey'e göre; Osmanlı Devleti'nin yaşadığı toprak kayıpları nedeniyle muhacir durumuna düşerek Anadolu'ya gelen ve buradaki şehir ve kasabalarda iskân edilen muhacirlerden eğitim, sanat, ziraat, ticaret, sağlık ve şahsi teşebbüs gibi konularda ön sırayı alan Kırım Tatarları, Gürcüler, Romanya muhacirleri, Bulgaristan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra göç eden Rumeli muhacirleri ve Yörük, Türkmen adı altındaki aşiretler Anadolu kültürüne daha kolay uyum sağlamışlardı. Dolayısıyla Müslüman esirlerden Kırım Tatarlarının Osmanlı ülkesine kabul edilerek iskânları memleketin menfaatine uygun olacaktı. Almanya ve Avusturya'dan gelen Müslüman esirlerden bir kısmı Kuzey Rusya'dan, yani Sibirya, Kazan, Samara ve Ufa'dan; bir kısmı ise Güney Rusya'dan, yani Kırım ve çevresindendi. Kuzey Rusya'dan gelen Müslüman esirlerin sevk olundukları bölgelerdeki yaşam biçimlerinin dinen, ahlaken ve hilafete bağlılık açısından Kırım'dan gelenlere göre oldukça zayıf olduğu görülmüştü. Bu nedenle Hüsamettin Bey'e göre; Kuzey Rusya'dan gelenlere yapılacak masraf yerine "*Osmanlı Devleti'nin tarif kabul etmeyecek derecede muhtaç olduğu muhacirîn-i İslamiye*" yukarıda uyum konusunda daha başarılı olan unsurlardan seçilmeliydi²⁰.

Raporun hazırlandığı tarihte Osmanlı Devleti'ne sevk edilen Müslüman esirlerin sayısı yaklaşık 1000'e ulaşmıştı. Hüsamettin Bey'e göre; geniş ve bereketli topraklara sahip Anadolu'da özellikle Ermeni ve Rum tehirci nedeniyle boşalmış olan emval-i metrukeden ev, bağ, bahçe ve tarla gibi menkul ve gayr-i menkul mallar henüz miktarı sınırlı olan Müslüman esirlerin iâşe ve iskânı için oldukça büyük bir imkândı. Fakat merkezî hükümetin bütün emirlerine, gönderdiği talimatlara rağmen, yerel idari teşkilattaki görevlilerin çoğunun merkezî hükümetin arzu ve siyasetine uygun tarzda faaliyetlerde bulunmadıkları anlaşılmıştı.

Bilhassa bazı bölgelerde yerel idarecilerin yanlış politikaları nedeniyle mahrumiyet yaşayan Müslüman esirler, Avusturya ve Almanya'da gördükleri muamele ve yardımlardan sitayişle bahsederken İslam Halifesinin ülkesinde yaşadıkları hayattan şikâyet ediyorlardı. Hüsamettin Bey; kendisine şikâyette bulunan esirlere durumlarının

---

²⁰ ATASE, BDH, K: 1846, D: 174, F: 1-62; 1-63.

düzeltilmeyeceğine yönelik garanti vermesine rağmen, bir taraftan da durumun bu şekilde devam etmesi halinde olabilecekler konusunda üst makamları uyarma ihtiyacı duyuyordu. Buna göre; şayet Müslüman esirlerin durumları ve onlara yapılan muameleler sıkı sıkıya teftiş edilmeyerek memleket ve görevleri hakkında aşk ve iman taşımayan memurların irade ve keyfiyetine terk edilirse, esasen Osmanlı Devleti'nin iskân politikasını istemeyen Rusya gibi ülkelerin casus ve propagandacılarının “*ihlal ve iğfallerine*” açık hale geleceklerdir. Dolayısıyla bu durum da Müslüman esirlerin iskânı ile memleket için umulan fayda sağlanamadığı gibi tam tersine telif edilemeyecek zararların ortaya çıkmasına ve Rusya Müslümanlığının savaşın sonunda Hilafet makamına olan bağlılıklarını kaybetmelerine hatta düşman olmalarına neden olacaktır²¹.

---

²¹ ATASE, BDH, K: 1846, D: 174, F: 1-63.

KAYNAKÇA

1- Arşivler

Askerî Tarih ve Stratejik Etüd Daire Başkanlığı Arşivi (ATASE)

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

2- Araştırma Eserler

DEMİR, Yaşar, “Birinci Dünya Savaşı’nın Müslüman Esirleri: Alman Kamplarında Tutulan Müslüman Esirler ve Osmanlı Devleti’nin Tutumu”, **Bilig**, S. 76, (Kış 2016), s. 139-158.

DÜNDAR, Fuat, **İttihat ve Terakki’nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)**, 7. Baskı, İstanbul, 2018.

GÜLBOY, Burak Samih, **Mutlak Savaş Birinci Dünya Savaşı’nın Kökenleri Üzerine Clausewitzyen Bir Çözümleme**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2019.

KELEŞYILMAZ, Vahdet, “I. Dünya Savaşı’nda Esir Askerler Üzerinde Panislamizm Propagandası Teşebbüsü”, **Kebikeç**, S. 10, (2000), s. 31-37.

KELEŞYILMAZ, Vahdet, “Teşkilat-ı Mahsusa ve Cermen Esir Kamplarındaki Tatarlar”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, VI, S. 21, (1998), s. 65-80.

KON, Kadir, **Birinci Dünya Savaşı’nda Almanya’nın İslam Stratejisi**, Küre Yayınları, İstanbul, 2013.